

marife

dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 20 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2020

ARAŞTIRMA NOTU
Research Note

Faiz ve Ribâ Üzerine Çağdaş Tartışmalar: Fazlurrahman Örneği

Osman Durmaz

Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı
osmandurmaz@aksaray.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-2368-5463>

Geliş Tarihi / Received: 15.04.2020 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 24.06.2020

Öz

Faiz (ribâ) İslam'da kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Genel kabule göre faiz ribâ ile eş görülerek faizin tüm biçimleri kesin şekilde yasak olarak kabul edilmektedir. Faiz konusu başlangıçtan itibaren çeşitli açılardan tartışılmıştır. Ancak bu tartışmalar yasağın kendisi hakkında olmamışken, günümüzde doğrudan yasağı ilgilendiren boyutlara taşınmıştır. Çağdaş dönemde, birtakım ekonomik gerekçelerle Kur'an'da yasaklanan ribanın faiz ile eş anlamlı olmadığı ileri sürülmüştür. Bu çalışma, Fazlurrahman'ın görüşleri örneğinde, çağdaş tartışmaların faiz konusu nasıl ele aldığını incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak İslam'da faiz yasağı konusu ana hatları ile ortaya konacak ardından yasak konusundaki çağdaş yaklaşımların ortaya çıkış şekilleri irdelenecektir. Son olarak Fazlurrahman'ın konu hakkında görüşlerine yer verildikten sonra bu görüşlerin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Faiz, Ribâ, Banka Faizi, Fazlurrahman.

Modern Debates over Riba and Interest: The Case of Fazlur Rahman

Interest (riba) is categorically prohibited in Islam. Interest is commonly equated with riba and thus interest is considered blanketly prohibited in all its forms as well. From the beginning the issue of interest has been discussed from various ways. However, these discussions were not about the prohibition itself. In modern times, it has been moved to dimensions that directly concern prohibition. In the contemporary period for some economic reasons, it is suggested that riba is not synonymous with interest. This paper seeks to analyze how the modern debates the issue of interest in the example of Fazlurrahman's views. The issue of prohibition of interest in Islam will be first outlined. Subsequent to the basis outline, the emergence of contemporary approaches to prohibition will be examined. Finally, Fazlurrahman's views will be summarized and a general evaluation of his arguments will be made.

Keywords: Islamic Law, Interest, Riba, Bank Interest, Fazlur Rahman.

Atıf / Cite as

Durmaz, Osman. "Faiz ve Ribâ Üzerine Çağdaş Tartışmalar: Fazlurrahman Örneği". *Marife* 20/1 (2020), 293-306. <https://doi.org/10.33420/marife.760428>

Giriş

Fıkıh literatüründe faizin tanımı, çeşitleri, faize konu malların özellikleri ve türleri, faiz yasağının hikmeti gibi konularda başlangıçtan itibaren tartışmaların olduğu, farklı düşüncelerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Ancak faizin yasak oluşu hususunda kayda değer bir tartışma bulunmamaktadır. Bu konuda tarih boyunca Müslümanlar arasında bir ittifak söz konusu olmuştur. Zira faizin yasaklanmış olduğu âyet ve hadislerde çok açık bir biçimde ifade edilmiştir. Günümüzde ise faiz üzerine ileri sürülen görüşler, başlangıçtan itibaren kesin şekilde yasaklanmış olduğu kabul edilen faizin detayları üzerinde cereyan ederken, doğrudan faizin kendisi üzerine taşınmış durumdadır.¹

Çağdaş dönemde, günümüz iktisadi işlemlerindeki faizin, âyet ve hadislerde yasaklanmış olan faizden/ribâdan farklı olduğu şeklinde bir ayrıma gidilerek günümüzdeki faiz uygulamalarının meşru olduğunu ileri süren görüşler mevcuttur. Buna göre genel bir ifade ile Kur'ân'da yasaklanmış olan ribâ, bugünkü anlamı ile tefecilik (usury) olarak görülmektedir. Bankalar tarafından verilen faiz (interest) yasaklanmış olan ribânın kapsamı dışında tutulmakta² böylece ribânın kapsamı daraltılarak banka faizlerine meşruiyet zemini oluşturulmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu tartışmaların Fazlurrahman'ın (ö. 1409/1988) görüşleri özelinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Fazlurrahman'ın konu hakkındaki görüşlerinin genel anlayış karşısındaki durumunun anlaşılabilmesi için öncelikle ana hatları ile faiz yasağı ve faiz ve ribâ ayrımı temelli tartışmaların tarihi seyrine dair genel bilgi verilecek, ardından Fazlurrahman'ın konu hakkındaki görüşlerine yer verildikten sonra genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. İslam'da Faiz Yasağı

Faiz olgusunun tarihin ilk dönemlerinden itibaren var olduğu bilinmektedir. Ortaya çıktığı andan itibaren din adamları, filozoflar ve iktisatçıların inceleme konusu haline alan faizin³ meşruiyeti hususu başlangıçtan itibaren tartışmalı bir konu olmuştur.⁴ Pek çok toplumda faize ilişkin düzenlemeler yer almış ve faiz ile mücadele edilmiştir. Faize yönelik mücadele, dini olmayan hukuk sistemlerinde genelde borçlu lehine birtakım kolaylıklar sağlama, faiz hadlerine sınırlama getirme tarzındaki düzenlemelerle olurken, özellikle semavî dinlerde faizin kökten yasaklanması şeklinde olmuştur.⁵ İslam dininde de faiz konusunda, diğer semavî dinlerde olduğu gibi katî bir yasaklama söz konusudur.

¹ İsmail Özsoy, *İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 232.

² Ekrem Erdem, "Kur'an'da Ribâ (Faiz) Ayetlerinin Kademeli Nüzulü ve Üslûbu: İslam'ın Ticaret, İnfak ve Finans Sistemi Üzerinden Bir İnceleme", *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*, ed. Taha Eğri - Zeyneb Hafsa Orhan (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 3.

³ İsmail Özsoy, "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110.

⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 2/194; Servet Bayındır, "Faizin Tanımı Meselesi", *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*, ed. Taha Eğri - Zeyneb Hafsa Orhan (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 53.

⁵ Özsoy, "Faiz", 12/110; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/195.

1.1. Faiz ve Ribâ Kavramları

Faiz, “bir ödünç veya borç karşılığında alınan nema, kira, fazla miktar, fazlalık”⁶ gibi anlamlara gelmektedir. İktisadî bir terim olarak; üretim faktörlerinden birisi olan sermayenin getirisi ve parayı belli bir zaman için kullanmanın bedeli şekillerinde tanımlanmaktadır.⁷ Kur’ân-ı Kerîm, hadis ve fıkıh kaynaklarında faiz ribâ kelimesi ile ifade edilmiştir. Ribâ sözlükte, “tepe, çıkıntı, fazlalık” gibi anlamlara gelmektedir. Bir fıkıh terimi olarak ise, “belli malların belli şekillerde yapılan satım akdi ile değişiminde şart koşulan veya hâsıl olan fazlalık ve ödünç verilen malın geri ödenmesinde şart koşulan fazlalık” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸

Türkçede ribâ kelimesi yerine yaygın şekilde kullanılan faiz kelimesi, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.⁹ Esasında bu durum Türkçeye mahsus değildir. Günümüz iktisadi işlemlerindeki faizi ifade etmek üzere modern Arapçada ribâ yerine fâide kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Benzer şekilde İngilizcede çoğunlukla ribâ, usury (fahiş faiz, tefecilik) kelimesi ile karşılırken faiz, interest kelimesi ile ifade edilmektedir.¹⁰ Çağdaş İslam alimlerinin çoğunluğu faiz ve ribâ kelimelerinin hem anlamlarının hem de hükümlerinin aynı olduğunu vurgulamışlar, bu şekilde bir ayırımın batı kaynaklarında yapılan bir ayırım olduğu hususuna dikkat çekmişlerdir.¹¹ Nitekim, klasik kaynaklardaki adıyla icâre akdine kira akdi denildiğinde her ikisinin de aynı anlamı ifade etmesi ve aynı hükümlere tabi olması örneğinde olduğu gibi, bir şeyin adının değişmesi, hükmünün değişmesini de gerekli kılmamaktadır. Bir şeyin hükmünün değişmesi için niteliklerinin de değişmesi gereklidir.¹²

1.2. Kur’ân ve Sünnette Faiz

İslam alimlerinin genel olarak kabul ettiği şekliyle faiz yasağı, içkinin yasaklanması örneğine benzer biçimde tadrîcî bir şekilde gerçekleşmiştir. Buna göre Kur’ân’da faiz yasağı dört aşamada gerçekleşmiştir.¹³

Yasağın ilk aşamasını oluşturan ayette (Rûm 30/39), faizin bereketsiz bir kazanç olduğu, malı artırmadığı gibi bereketini de giderdiği bildirilmiş; zekâtın ise malı arttıracacağı vurgulanmıştır. Bu âyet ile faiz açıkça yasaklanmamış, kötülenerek faizin kaldırılmasının psikolojik zemini hazırlanmıştır. İkinci aşamada, Yahudilerin, ken-

⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 134; Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2 Ticaret Hayatımız* (Samsun: Etüt Yayınları, 2010), 279.

⁷ Sabri Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, *Para, Faiz ve İslam: Tartışmalı İlmi Toplantı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 69; Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, 280.

⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1/430-431.

⁹ Ali Sayı, “Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi”, *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi*, ed. Ahmet Tabakoğlu - İsmail Kurt (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987), 22; Nihat Dalgın, “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 80.

¹⁰ Ugi Suharto, “Riba and Interest in Islamic Finance: Semantic and Terminological Issue”, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 11/1 (2018), 132.

¹¹ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, 281.

¹² Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 387.

¹³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/431; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), 2/422; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/197; Özsoy, “Faiz”, 12/112.

dilerine faiz haram kılınmış olduğu halde bunu helâl sayarak faiz alıp vermeye devam etmeleri yüzünden başlarına gelen musibetler anlatılarak, faiz yasağına dolaylı şekilde temas edilmiş, müminler benzer duruma düşmemeleri hususunda uyarılmıştır (Nisâ 4/160-161). Üçüncü aşamayı teşkil eden âyetlerde (Âl-i İmrân 3/130-132), faiz açık şekilde yasaklanmış ve kurtuluşa ermenin bu yasağına uymaya bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bu aşamada faiz kesin bir dille yasaklanmıştır. Dördüncü aşamayı teşkil eden âyetlerde (Bakarâ 275-281) faiz yasağı kesin ve sert bir üslûpla teyit edilmiştir. Faizi bırakanların geçmişte aldıkları faizden sorumlu tutulmayacakları belirtilirken, faizde ısrarcı olanlar Allah ve Resûlü'ne savaş açmış olmakla nitelendirilmiştir.¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de namaz, oruç, hac gibi pek çok konuda takip edilen yöntemin faiz konusunda da takip edildiği görülmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de tıpkı diğer hususlarda olduğu gibi faiz konusunda da açık yasak bildirilmiş, detayların açıklanması İslam'ın diğer kaynaklarına bırakılmıştır. Bu kaynaklardan sünnette faiz yasağına dair açık deliller bulunmaktadır. Bazı hadisler, Kur'ân'da yer alan faiz yasağını açıklayıcı mahiyetteyken bazıları da yeni bir faiz türünden bahsetmektedir.¹⁵ İlk gruba giren, borç faizi veya mutlak anlamda ribe'n-nesfe de denen¹⁶ Kur'ân'da açık şekilde yasaklanmış olan câhiliye ribâsına yönelik hadislerin az olduğu görülmektedir. Bu husus bu tür faizin herkes tarafından biliniyor olmasıyla izah edilebilir.¹⁷ Öte yandan ikinci grup hadisler, Kur'ân'daki faize ilave olarak, Araplar tarafından daha önceden faiz olarak görülmeyen, belli malların peşin alım satımlarındaki fazlalık ve vadede oluşan alışveriş faizini yasak kılmiştir.¹⁸

1.3. Fıkıh Kaynaklarında Faiz

Fıkıh literatüründe faize yönelik yorum ve tartışmaların, faizli işlemlerin ve faiz yasağının hukuki çerçevesinin çizilerek bu konuda objektif ve açık kriterlerin oluşturulmasını hedeflediği görülmektedir.¹⁹ Klasik kaynaklarda yer alan faize yönelik değerlendirmelerin temeli, altı eşya hadisi şeklinde meşhur olan hadise dayanmaktadır. Bu hadiste, birbiriyle peşin fazlalıklı veya veresiye olarak eşit ve fazlalıklı mübâdele edilen (alınıp satılan) ve bu şekilde faizli satım gerçekleşmiş olan altın, gümüş, hurma, buğday, arpa, tuz şeklinde altı mal çeşidinden bahsedilmiştir. Hadiste geçen altı malda faizin gerçekleşeceği konusu üzerinde icma meydana gelmiştir.²⁰ Fakat hadiste bu altı malın, diğer mallar için ölçü olabilecek özellikler taşıdığından mı, yoksa yalnızca bu mallarda faiz gerçekleşeceğini belirtmek üzere mi bahsedildiği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çoğunluğun görüşüne göre bu mallar örnekleme yoluyla zikredilmiştir. Yani hadiste, bu mallar ve bu mallar gibi

¹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/431; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/422; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/197; Özsoy, "Faiz", 12/112.

¹⁵ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/198; Muhammed Ebû Zehrâ, *Faiz (Ribâ) Araştırmaları*, çev. Yunus Araz (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 31.

¹⁶ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, 282.

¹⁷ Özsoy, "Faiz", 12/113.

¹⁸ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, 284; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/432.

¹⁹ Özsoy, "Faiz", 12/114.

²⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ' (Amman - Re'sülcenne: Mektebetü'l-Furkân - Mektebetü Mekkete's-Sekâfiyye ,1420/1999)*, 133.

olanlar kastedilmektedir.²¹ Bu altı malın ve bunlara kıyasen diğer mallarda da faizin cereyan etmesine sebep teşkil edecek özelliğın ne olduğu konusundaki ihtilaf "faizde illet" meselesini ortaya çıkarmıştır. Faize konu mallarda faizin illeti ile kastedilen faiz hükmüne esas teşkil eden ve o malda bulunan açık, belirli ve hisedilebilir vasıftır. Bu vasfından dolayı ilgili malda faiz hükmü geçerli olmaktadır.²²

Netice olarak fıkıh kaynaklarında faize yönelik tartışmalar daha çok faizin illeti üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun yanında hayvanların ticareti, devlet faizi, dârül-harpte faiz gibi değişik konularda da fıkıhçılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çalışmanın kapsamını aşacağı için burada bütün tartışmaların detayına girmek mümkün değildir ancak bu noktada klasik kaynaklarda yer alan tartışmaların faiz yasağının kendisi ile ilgili değil, faizin tali konuları ile ilgili olduğunu tekrar vurgulamak yerinde olacaktır.

2. Faiz ve Ribâ Ayırımına Dayalı Çağdaş Tartışmalar

19. yüzyıldan itibaren İslam dünyası pek çok alanda olduğu gibi iktisadi alanda da geride kalarak, batı merkezli kapitalist sistemin tesiri altına girmeye başlamıştır. Kapitalist sistemin temel kurumlarından olan bankalar Müslüman ülkelerde de kurulmuş böylece banka faizleri Müslümanların günlük hayatlarını kuşatmaya başlamıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak faiz yasağı meselesi daha önceki dönemlerden farklı bir biçimde tartışma konusu edilmiş, çeşitli çözüm önerileri ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde gerek doktriner anlamda gerekse uygulama alanında faize dayalı bir ekonomik sistem ile yeni karşılan İslam dünyasında daha önceden yapılmayan tartışmaların yapılmış olması, yeni görüşlerin ortaya atılması, yeni karşılaşılan bir mesele hakkında çözüm üretme gayretine girişilmesi yadırganacak bir durum değildir. Ancak söz konusu görüşlerden bir kısmı, fıkıh ölçülerinin dışına taşmakta, genel olarak ayetler ve belli hadisler üzerinden hareket etmekle birlikte bunları yeni ve farklı bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Genel olarak bakıldığında söz konusu görüşlerin Kur'ân'da yasaklanmış ribânın günümüzdeki faizli işlemleri kapsamadığı, dolayısıyla günümüzdeki anlamı ile faiz ve Kur'ân'da ifade edilen ribânın farklı şeyler olduğu noktasında birleştiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile söz konusu tartışmalar faiz ve ribâ ayırımına dayanmaktadır.

İslam dünyasında faiz ve ribâ şeklindeki ayrımı esas alan görüşler, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlamış olup nispeten yenidir. İlk olarak, bu görüşlerin Hıristiyan batıda faiz ve ribânın ayrılarak, faizin meşrulaştırılmış olmasıyla benzerlik arz ettiğini belirtmek gereklidir. Zira faiz yasağını yumuşatmaya yönelik olarak, dinen yasaklanmış olan faizin günümüzdeki faizden farklı olduğu şeklindeki görüşler ilk defa Hıristiyan batıda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da sanayinin gelişmesi ve buna bağlı olarak ticaret hacminin genişlemesinin sonucu olarak ödünç sermaye ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Haçlı seferlerini finanse etme ve bizzat iş kurma gibi konularda kilise erbabının da ödünç sermaye ihtiyacı hasıl olmuştu. Sonraki süreçte geniş bir servete ulaşan kilise kendisi de ödünç vermeye

²¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/432.

²² Özsoy, "Faiz", 12/114-115; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlimihali*, 397-398.

başlamıştı. Bu gibi gelişmeler karşısında Hıristiyanlar, dinlerinde var olan faiz yasağını aşamalı olarak gevşeterek nihayetinde faizin dinen meşru olduğu noktasına gelmişlerdir. Nitekim Fransız ihtilali sonrasında faizli işlemlere belli oranlarla sınırlı da olsa resmen izin verilmiştir. Hıristiyan dünyasında faizin meşrulaştırılmasında tüketim amaçlı verilen ödünç ile ticari amaçlı verilen ödünç farklı görerek birbirinden ayrı kavramlar olarak değerlendirme etkili bir yol olmuştur. Tüketim ödünçü ribâ olarak isimlendirilerek reddedilirken, ticari ödünç ise faiz olarak isimlendirilerek meşru görülmüştür.²³

Müslümanlar arasında faiz ve ribâ şeklinde bir ayrımın ilk olarak kim tarafından ortaya atıldığını tespit etmek güçtür. Bununla birlikte Müslümanların yaşadıkları ülkelerin kapitalist sistem ile etkileşimleriyle doğru orantılı bir şekilde bu yönde görüşlerin ortaya atılmaya başlandığı gözlenmektedir. Bu çerçevede Hindistan'da, İngiliz işgali sonrası oluşan iktisadi yapı içerisindeki Seyyid Ahmed Han (ö. 1315/1898), ribâyı tefecilik olarak tercüme etme yoluna gitmiştir. O'na göre, ribâ yasağı yalnızca ihtiyaç sahibi yoksul kimselere verilen borçlarla ilgilidir.²⁴

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, devletin içine düştüğü ekonomik gerileme karşısında, batının üzerinde yükselerek zenginleştiği iktisadi sistemin uygulamaları tartışmaya açılmıştır. Faizin doğrudan iktisadi kalkınma ile ilişkili olarak görüldüğü söz konusu sistemin uygulamaları, ekonomik sıkıntılardan kurtuluşun bir çaresi olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yönde görüşleri olan Ali Suâvi'ye (ö. 1295/1878) göre faiz ve ribâ iki ayrı kelime olup, bu iki kelimenin anlam ve meselelerini birbirine karıştırmamak gereklidir. O'na göre "kat kat ribâ yemeyin" ayetinde kastedilen fahiş faizdir.²⁵

Faiz ve ribâ ayrımına dayalı görüşlerin ciddi anlamda ileri sürüldüğü ve söz konusu görüşlerin İslam dünyasına yayıldığı yer Mısır'dır. Mısır'da, 20. yüzyılın başlarından itibaren ülkenin batıyla etkileşim süreci ile bağlantılı şekilde söz konusu görüşlerin ileri sürülmeye başlandığı görülmektedir. Mısır hükümeti Posta İdaresi bünyesinde, tıpkı modern bankaların yaptığı gibi mudilerden topladığı mevduata sabit bir faiz veren posta yatırım sandıkları oluşturmuştu. Diğer taraftan, İngiliz işgali sonrası ülkede kurulan bankaların ortaya koyduğu farklı muamele türleri de özellikle banka faizlerinin durumuna yönelik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Hükümet posta yatırım sandıklarında biriken nemaları ribh olarak isimlendirerek faiz olarak demekten kaçınmıştır. Fakat vatandaşın bu nemaları faiz olarak düşünerek almaktan çekinmesi karşısında hükümet yetkilileri, dönemin Mısır müftüsü Muhammed Abduh'tan (ö. 1323/1905) bu sandıkların ödediği faizin cevazı yönünde fetva istemiştir.²⁶

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. Özsoy, *İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler*, 256-262.

²⁴ Mohammad Omer Farooq, "The Riba-Interest Equivalence: Is there an Ijma (consensus)?", *Transnational Dispute Management* 4/5 (2007), 10; Javed Ahmad Khan, *The Modern Arab-Islamic Thoughts on Interest* (Aligarh: Aligarh Muslim University, Centre of West Asian Studies, Yüksek Lisans Tezi, 1987); Muhammad Nejatullah Siddiqi, *Riba, Bank Interest and the Rationale of its Prohibition* (New Delhi: Markazi Maktaba Islami Publ, 2005), 56.

²⁵ Ali Suâvi, "Fâiz Meselesi", *Ulûm Gazetesi* (1286[1869]), 266-276.

²⁶ Özsoy, "Faiz", 12/122; H. Kahalil Emad - Abdulkader Thomas, "The Modern Debate Over Riba in Egypt", *Interest in Islamic Economics: Understanding Riba*, ed. Abdulkader Thomas (Madison Ave, New York: Routledge, 2006), 68.

Muhammed Abduh, genel bir serbesti tanımaya da yatırım sandıklarında biriken nemaların Kur'ân'da yasaklanan ribâdan farklı olduğu yönünde görüş bildirmiştir.²⁷ Abduh'tan sonra faiz ve ribâ ayrımı yapan görüşler yaygınlık kazanmış Abülaziz Çâvîş (ö. 1348/1929), Reşîd Rızâ (ö. 1354/1935), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1365/1946), Fazlurrahman, Ma'rûf ed-Devâlîbî (ö. 1424/2004), Süleyman Uludağ gibi isimler tarafından benzer görüşler ileri sürülmüştür.²⁸

Çağdaş dönemde faiz ve ribâ ayrımı noktasında ileri sürülen görüşlerin ortak özellikleri, bankaların, mevcut iktisadi yapının kaçınılmaz bir parçası olduğu kabulü üzerinden şekillenmiş olmalarıdır. Zira konunun, modern iktisat bilimi açısından yeterli düzeyde tartışılmadığı görülmektedir. Ayrıca, meselenin esas arka planını teşkil eden, bankaların kapitalist sistem içerisindeki pozisyonuna yönelik de kayda değer bir değerlendirmeye rastlanmamaktadır.²⁹ Haliyle bu tartışmaların sistemden ziyade sistemle birlikte yeni ortaya çıkan muamelelerin meşruiyeti üzerinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Burada ortaya çıkışları hakkında bilgi verilen tartışmalar sonraki bölümde Fazlurrahman'ın görüşleri özelinde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

3. Fazlurrahman'ın Faiz ile İlgili Görüşleri

Pakistanlı ilim ve fikir adamı Fazlurrahman, faiz meselesini farklı çalışmalarında gündeme getirmiş, konuyla ilgili görüşlerini çok fazla detaylandırmadan kısaca belirtmiştir.³⁰ Doğrudan konuyla ilgili olan Faiz ve Ribâ başlıklı makalesinde ise görüşlerini gerekçeleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu bölümde, ilgili makalenin ortaya çıkış süreci hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Fazlurrahman'ın faiz hakkındaki görüşleri bu makalesi merkeze alınarak aktarılmaktadır.

Fazlurrahman'ın faiz hakkındaki makalesi esasında, banka faizlerinin İslam'da yasaklanan ribâ kapsamına girmediği yönünde hükümete görüş bildiren bir rapora dayanmaktadır.³¹ 1962 yılı bütçe kanun tasarısı görüşmelerinde Pakistan Millet Meclisi'nde başlayan, anayasaya aykırılık tartışmalarıyla birlikte banka faizleri ülke gündemine gelmişti. Pakistan anayasası yasaklamayı öngördüğü halde hükümetin hazırladığı bütçe tasarısı, İslami açıdan yasaklanmış olan faizli uygulamalar içerdiği yönünde elıştiriye maruz kalmıştı. Bu durum karşısında hükümet, Fazlur-

²⁷ Muhammed Abduh, *el-A'mâlû'l-kâmile*, nşr. Muhammed 'İmâre (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1993), 1/799.

²⁸ Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", 78; Özsoy, "Faiz", 12/122-123.

²⁹ Özgür Kavak, *Reşit Rıza'nın Fıkah Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 326-327.

³⁰ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1993), 369; Fazlur Rahman, *Islamic Methodology in History* (İslamabad: Islamic Research Institute, 1995), 67-69, 79-80; Fazlur Rahman, "Eyüb Han Döneminde Bazı İslâmî Meseleler", çev. Mevlüt Uyanık, *İslâmî Araştırmalar* 4/4 (1990), 305-306; Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler III*, çev. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 107-112.

³¹ Ziaul Haque - Aqdas Ali Kazmi, "The Nature and Significance of the Medieval and Modern Interpretations of 'Riba'", *The Pakistan Development Review* 32/4 (1993), 939; Megan Brankley Abbas, "Between Western Academia and Pakistan: Fazlur Rahman and the Fight for Fusionism", *Modern Asian Studies* 51/3 (2017), 752; Muhammad Qasim Zaman, *Islam in Pakistan, A History* (Princeton - Oxford: Princeton University Press, 2018), 70-71.

rahman'ın başında bulunduğu İslami Araştırmalar Enstitüsü'nden konuyla ilgili görüş talep etmişti. Bunun üzerine Enstitü tarafından, Fazlurrahman'ın görüşleri doğrultusunda; faiz yasağı ile ilgili hadis literatürünün sorunlu olduğu, banka faizlerinin Kur'an'da yasaklanan faizden farklı olduğu yönünde bir rapor hazırlandı.³² Gizli kalması gereken bu rapor bir şekilde basına yansdıktan sonra büyük tepki oluştu ve Fazlurrahman aleyhine bir kampanyaya başlatıldı.³³ Fazlurrahman, Enstitü'nün *Fikr u Nazar* isimli dergisinde, konuyla ilgili görüşlerini dayanaklarıyla birlikte ortaya koyan Urduca³⁴ bir makale yayınladı. Birkaç ay sonra aynı makale İngilizce'ye³⁵ çevrilerekve daha sonra da Arapça³⁶ olarak yayımlandı. Burada kısaca özetlendiği şekilde bu makalenin ortaya çıkışı itibariyle politik bir yönü bulunmaktadır. Nitekim Fazlurrahman'ın da belirttiği üzere; fikri çabanın mahiyeti ve hedefi bizatihi bir politika belirlemektir. Bu açıdan meselenin politika yapma yönü ile fikrî boyutunu kesin çizgilerle ayırmak pek mümkün değildir.³⁷ Ancak bu çalışmada ilgili makalenin politik boyutu üzerinde durulmayacaktır. Makalede ileri sürülen görüşler özet olarak aktarıldıktan sonra fıkhi açıdan değerlendirmesine geçilecektir.

Fazlurrahman, son derece hassas bir vicdana sahip birçok iyi niyetli Müslümanın, samimi olarak Kur'an'ın her türlü banka faizinin ebediyen yasakladığına inandığını ifade etmektedir. O'na göre bu konuda, tarihî olarak ribânın ne olduğu, Kur'an'ın onu niçin kaba bir sömürü şekli olarak nitelendirip yasak ettiği ve bugün banka faizinin işlevinin ne olduğu konuları gözden kaçırılmaktadır.³⁸ Günlük dildeki faiz (Urduca *sûd*) kelimesi Kur'an'da yer alan ribâ kelimesinden farklıdır. Günlük dildeki faiz kelimesinin karşılığı, Kur'an'da *rihb* kelimesi ile ifade edilmektedir.³⁹

Ribâ konusunda tüketim ödücü, üretim amaçlı ödünç şeklinde bir ayrımı kabul etmeyen Fazlurrahman, bu görüşlerin kendine cazip gelmediğini belirtmektedir. O'na göre, ribânın Hz. Peygamber döneminde genellikle ziraî mallar ile tüketim mallarına yönelik bir sistem olduğu, çağdaş gelişme ekonomisinde üretim kredilerindeki faizin Kur'anî yasak kapsamına alınamayacağı şeklindeki görüş vardır. Ancak, her ne kadar ticarî faiz ile ilgili kesin ve net bir tarihsel delil bulunamasa da tefeciliğin yer aldığı bir ekonomide, tefeciliğin ticarete yansımamış olması imkansızdır.⁴⁰

Fazlurrahman'a göre Kur'an'da çok sert bir usulla haram kılınmış olan ribâ, mahiyet itibariyle fahiş artışa dayalı, anaparanın kat kat katlandığı câhiliye ribâsıdır. Ribânın bu mahiyette olduğu, ribâ ile ilgili âyetler kronolojik sıralamaları dikkate alınarak incelendiğinde anlaşılmaktadır. Bu noktada "kat kat ribâ yemeyin" ifadelerini içeren Âli İmran sûresi 130. âyet Kur'an'daki ribâ yasağı ile ilgili düzenlemeler içerisinde merkezi bir konumdadır. Fakat hadis literatüründe ribâ ayetlerinin kronolojik sıralamasını gösteren rivayetler başka hadislerle çelişmektedir. Tüm yanlış

³² Rahman, "Eyüb Han Döneminde Bazı İslâmî Meseleler", 305-306.

³³ Abbas, "Between Western Academia and Pakistan: Fazlur Rahman and the Fight for Fusionism", 754; Rahman, "Eyüb Han Döneminde Bazı İslâmî Meseleler", 306.

³⁴ Fazlur Rahman, "Tahkik-i Ribâ", *Fikr u Nazar* 1/5 (1963), 7-64.

³⁵ Fazlur Rahman, "Ribâ and Interest", çev. Mazheruddin Siddiqi, *Islamic Studies* 3/1 (1964), 1-43.

³⁶ Fazlur Rahman, "er-Ribâ ve'r-rihb", ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye 1/1 (1965), 3-42.

³⁷ Rahman, "Eyüb Han Döneminde Bazı İslâmî Meseleler", 301.

³⁸ Fazlur Rahman, *İslâmî Yenilenme Makaleler I*, çev. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2004), 94.

³⁹ Rahman, "Ribâ and Interest", 1.

⁴⁰ Rahman, "Eyüb Han Döneminde Bazı İslâmî Meseleler", 305; Rahman, *İslâmî Yenilenme III*, 108.

anlama ve hatalı yorumlamalar da buradan kaynaklanmaktadır.⁴¹ Hz. Ömer'e, biraz daha dar anlamı ifade edecek şekilde İbn Abbas'a atfedilen "Nazil olan en son ayet ribâ ayeti idi. Allah'ın rasûlü bize onu açıklayamadan vefat etti. O yüzden ribâdan da ribâden (şüpheli işlemlerden) de kaçının." şeklindeki rivâyet içerdiği çelişkiler nedeniyle reddedilmelidir.⁴²

Fazlurrahman'a göre ribâ ile ilgili âyetlerin kronolojik sıralaması hadislerin belirttiğinden farklıdır. Rûm sûresi 39. Ayet yasaklama içermemekle birlikte ahlaki bir kınama içermesi bakımından ribâ yasağının ilk adımını teşkil eder. Âli İmran sûresi 130. âyet ribâ yasağına yönelik âyetler serisi içinde merkezi bir yer tutar. İslam, hicretle birlikte siyasi egemenliği elde ettiği için artık bu âyetle ribâ kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bakara sûresi 275-280. Âyetler ise Allah ve rasûlü ile savaş halinde olmak gibi görülmemiş derecede sert ifadelerle yasağı teyit eder ve bu konudaki son sözü temsil etmektedir.⁴³

Fazlurrahman'a göre ribâ ile ilgili âyetlere bu tarihsel sıraya göre bakıldığında Kur'ân'da yasaklanan ribâ; câhiliye dönemindeki, anaparanın, tefeci bir yöntemle kat kat katlandığı (ed'âf-ı mudâafe) sistemdir. Kur'ân, anaparanın kat kat artırılması işleminden dolayı, ribânın adil bir ticari işlem türü olduğunu reddederken, ticârî kârı mubah saymış, vurgunculuk yerine iş birliği ruhunu teşvik etmiştir.⁴⁴ Ribânın mahiyetinin böyle olduğunun delili; İmam Mâlik'in Muvatta'da yer verdiği, Zeyd b. Eslem'den rivayet edilen; "Birisinin başka birisinde vadeli alacağı olurdu. Vade geldiğinde, alacaklı borçluya, 'Ödüyor musun, yoksa artırıyor musun?' diye sorar; eğer öderse, alacağını tahsil eder; aksi halde alacağını artırır, buna karşılık da vadeyi tehir ederdi." şeklindeki hadistir. Bu hadisten, câhiliye döneminde uygulanmakta olan ribânın, borcun vadesinde ödenmemesi halinde vadenin uzatılmasına karşılık, anaparanın kat kat artırılması şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Sermayelerin kat kat faizle artırıldığı bir sosyal bağlam içinde herhangi bir faiz almadan borç verilmesi mümkün değildir. Bu nedenle bu hadiste ribânın yalnızca vade dolduğunda uzatmaya karşılık olduğunun belirtilmesi, ilk borç verme işleminde hiç faiz alınmadığını değil, baştaki faizin fahiş olmaması nedeniyle ribâ olarak değerlendirilmediğini göstermektedir. Nitekim âyette, fakihlerin deyimi ile ribâ hükmünün illetinin "kat kat artma" (ed'âf-ı mudâafe) olduğu açıkça belirtilmiştir.⁴⁵ Sonuç olarak Fazlurrahman, Kur'ân tarafından yasaklanan ribânın, yalnızca câhiliye ribâsı yani Kur'ân'da ed'âf-ı mudâafe olarak ifade edilen ve vadeyi uzatmaya karşılık alınan fahiş faiz olduğunu ifade etmektedir. O'na göre, ribânın her türünün kaldırılmış olması ile yalnızca bu tür ribânın yasaklanmış olması çelişmez, çünkü her faiz, sermayenin kat kat artırılması demek değildir.⁴⁶

Fazlurrahman, ribânın mahiyetiyle ilgili hadislerin de çelişkili ve tutarsız ol-

⁴¹ Rahman, "Ribâ and Interest", 8.

⁴² Rahman, "Ribâ and Interest", 9; Müellifin hadisin reddedilmesini gerekli kıldığını belirttiği çelişkiler için bk. Rahman, "Ribâ and Interest", 9-12.

⁴³ Rahman, "Ribâ and Interest", 3-4, 5, 11-12.

⁴⁴ Rahman, "Ribâ and Interest", 5.

⁴⁵ Rahman, "Ribâ and Interest", 5-6.

⁴⁶ Rahman, "Ribâ and Interest", 7.

duğunu ifade etmektedir. O'na göre belli bir noktadan itibaren Kur'ân tarafından yapılan ribâ tanımını yetersiz görülmüş ve ribâ yasağının kapsamını genişletmek üzere hadis malzemesine müracaat edilmiştir. Hz. Ömer'e atfedilen hadis, konuyla ilgili zaman içinde biriken ve sürekli genişleyen engin bir hadis literatürünün başlangıç noktası konumundadır. Buhârî, Müslim ve diğer temel hadis kaynaklarında küçük lafız farklılıkları ile yer alan ribânın yalnızca veresiyede olduğunu bildiren hadisler yer almaktadır. Yine aynı kaynaklarda benzer biçimde küçük lafız farklılıkları ile yer alan altı eşya hadisi önceki hadisler ile çelişmektedir. Ayrıca fukahanın bu konuyla ilgili görüşleri de ihtilafli olup her mezhebin kendi görüşünü destekleyen hadisleri vardır. Fazlurrahman, altı eşya hadisinde betimlenen, teknik adıyla ribe'l-fadl olarak bilinen ribâ türünün sonraki zamanlarda türetildiğini ileri sürmektedir. Zira O'na göre, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Muâviye gibi sahâbîlerin bu hadisten haberlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sahabelerin sonradan ribe'l-fadl konusunda fıkhıdaki karşıtlığı benimsedikleri yönünde rivayetler olmakla birlikte aslında söz konusu rivayetler, bu konudaki değişime direndiklerini, Kur'ân'daki özgün durumu yeniden tesis etmeyi hedeflediklerini gösterir gibidir.⁴⁷

Hadislerde faiz konusunda genel olarak sonraki dönemlere doğru bir katılma olduğunu belirten Fazlurrahman, hadislerdeki çelişkiler konusunda hayvanların takasları, arazi kiralama gibi konularda da örnekler zikretmektedir. Netice olarak, hadisler arasındaki çelişkilerin giderilmesinin hayli zor olduğunu, yalnızca senetlerinden hareketle hadisleri sahih olarak göstermenin doğru olmadığını ifade etmektedir. Kıyasa dayalı kanaatlerin ise hadislerin tarihsel sıralaması kadar bir değerinin olmadığını ifade etmektedir. Ribânın mücmel lafızlardan olup tanımlanması için hadislere ihtiyaç olduğu yönündeki görüşlere katılmadığını, ribânın tanımı konusunda da sonraki dönemlere doğru bir genişleme olduğunu ifade etmektedir. O'na göre, hadisler ışığında bir ribâ tanımı yapma çabaları da bugüne kadar başarılı olmamıştır. Hadislerdeki ribâyî anlamak için Kur'ân'daki ribâ ile neyin kastedildiğini anlamak gereklidir.⁴⁸

Fazlurrahman, Kur'ân'da ribânın zıddının alışveriş olarak düşünülmesinden dolayı, üretilen pek çok fihhi meselenin ribâ yasağının ardında yatan ahlaki düşüncenin yerini aldığını ifade etmektedir. O'na göre Kur'ân'da Ribâ kavramının zıddı sadakadır. Kuran'ın saf rekabet ve vurgunculuk yerine iş birliği ve karşılıklı anlayış çağrısında bulunduğu açıktır. Ancak, Kur'ân'ın ve yaşayan sünnetin o zamana ilişkin ahlaki öğretilerini hukuki kalıplara sokma arzusu nedeniyle hadis malzemesindeki evrimsel süreç ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Konunun modern iktisat açısından değerlendirmesini yapan Fazlurrahman, faiz oranlarının krediye yönelik arz ve talebi düzenleme noktasında tıpkı diğer fiyatlar gibi olduğunu ifade etmektedir. O'na göre faiz oranlarının keyfi olduğu şeklindeki düşünce temelsizdir. Ülkedeki reel zenginlik ve kredi sermayesinin para arzı ile talebi arasında eşit veya buna yakın bir seviyede büyümesi halinde faiz oranları sifra inebilir. Ülkenin bu zenginliğe ulaşması için çaba gösterilmelidir. Ancak bu seviyede

⁴⁷ Rahman, "Ribâ and Interest", 7, 13-14.

⁴⁸ Rahman, "Ribâ and Interest", 20-21, 26, 30.

⁴⁹ Rahman, "Ribâ and Interest", 31-32.

bir zenginliğe ulaşana kadar mevcut faiz oranına katlanılmalıdır. Kur'ân yüksek iş birliği ve adaleti tesis etmeyi hedeflemektedir. Bunun adı sadaka olup dilencilik veya başışla alakası yoktur. Kur'ânın tasavvur ettiği bu ruh, ensar ve muhacir arasındaki kardeşlik ruhudur. Faizin kaldırılması en yüksek derecede iş birliği ruhunu gerektirdiği için bugün için ülke ekonomisini ve üretim hayatını korkunç bir tehlikeye atmadan bunu gerçekleştirmek mümkün değildir. Zira biz bugün öngörülen ruhun tam zıt kutbunda yaşıyoruz. Bu nedenle bugün faizin kaldırılması çok ciddi bir hata olacaktır.⁵⁰

4. Değerlendirme

Fazlurrahman, faiz ve ribâ kavramlarının birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir. Bu yöndeki eğilimin ilk olarak, mevcut iktisadi koşulların zorlamasıyla faiz yasağını yumuşatmaya yönelik olarak batıda görüldüğü, bir şeyin isminin değişmesiyle hükümlerinin değişmesinin gerekli olmayacağı birinci bölümde zikredilmişti. Modern iktisat açısından faiz olarak isimlendirilen bazı sermaye gelirleri İslam hukukundaki kira kapsamına girmekle birlikte yasaklanan ribâ ile günümüzdeki faiz terimlerinin eş anlamlı olarak kullanılabilmesi kabul edilmektedir.⁵¹ Klasik fıkıh kaynaklarında ribâ, mutlak fazlalık şeklinde değerlendirilmiştir. Bu açıdan günümüzdeki faizlerin fahiş olmadığı, katlanma özelliği taşımadığı gibi herhangi bir gerekçe ileri sürülerek böyle bir ayrıma gitmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) bu konuda; Araplar arasındaki geleneksel ribânın tam anlamıyla günümüzde nakit paralara ait faizin veya nema denen fazlalığın kendisi olduğunu ifade etmektedir.⁵²

Fazlurrahman, ribâyı üretim ve tüketim amaçlı olmasına göre ayıran görüşlere katılmadığını belirtmektedir. Bu konuda O haklıdır. Zira faizin böylesine yaygın olduğu bir toplumda bu şekilde bir ayırımın olması mümkün gözükmemektedir.

Kur'ân'da yalnızca fahiş oranlarda olan kat kat katlanmış ribânın diğer adıyla cahiliye ribâsının yasaklanmış olduğu şeklindeki görüşlerine gelince; öncelikle Fazlurrahman kat kat artışın anapara üzerinde gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak ayetten açıkça anlaşıldığı üzere kat kat ifadesi anaparanın değil anaparanın faizinin vasfıdır. Ribâ anapara üzerine eklenen az veya çok tüm fazlalıklara denmektedir.⁵³ Öte yandan yasaklanan ribânın yalnızca kat kat katlanmış (ed'âf-ı mudâafe) şeklindeki cahiliye ribâsı olduğu görüşünü ilk defa Fazlurrahman dillendirmiş değildir. Muhammed Abduh ayette kat kat ribâ yemeyin şeklinde ifade edilen yasağın, ihtiyaç sahibi kimselerin evleri ve ocaklarını söndüren fahiş faiz ile ilgili olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Benzer görüşleri ileri süren Mısırlı alim Abülaziz Çâvîs'de Kur'ân'da yasaklanmış olan asıl faizin kat kat artan veresiye faizi olduğu yönünde bir iddia ortaya atmıştır. Buna göre; Kur'ân'da ribâ kelimesi ile ifade edilen faiz, günümüz iktisadi muamelelerindeki faiz ile aynı şey değildir. Ribâ, cahiliye döneminde

⁵⁰ Rahman, "Ribâ and Interest", 37-40.

⁵¹ Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", 81.

⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/237-238.

⁵³ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/198.

⁵⁴ Abduh, *el-A'mâlü'l-kâmile*, 799.

uygulanan kat kat artırılmış olan faizin adıdır. Dolayısıyla günümüzde düşük oranlarda gerçekleşen ve katlanma özelliği taşımayan faizin yasak olduğu hükmü Kur'ân'dan çıkarılamaz.⁵⁵

Bu ve benzer şekildeki iddialara karşılık, ilk dönem tefsir kaynaklarından itibaren, ayetteki kat kat katlanma ibaresinin genellikle özel bir ribânın vasfı değil, vâkıyı tespit sadedinde ilgili âyetlerin indiği dönemde cari olan ribâyâ işaret ettiği şeklinde anlaşıldığını belirtmek gereklidir. Yani burada maksat, yasaklamaya kayıt koymak (ihtirâzî kayıt) değil, yasaklanan faizin giderek ulaştığı sonucu, olup biten vâkıyı hatırlatmaktır (vukuî kayıt).⁵⁶ Kendi hurmasından bir fazla vererek daha iyi bir hurma aldığını söyleyen bir sahabiye Hz. Peygamber; "katladın, ribâ almış oldun" buyurmuştur.⁵⁷ Bu hadisten anlaşılacağı üzere katlama ifadesi gerçek anlamı dışında, işin kötü olduğunu vurgulama amaçlı da kullanılabilir. ⁵⁸

Ribânın tedrici bir şekilde gerçekleştiği konusunda genel bir kabul vardır. Bu noktada bu tedrici sürecin ortasında yer alan bir ayeti nihai hüküm bildiren ayet olarak kabul etmek hatalı bir sonuca götürecektir. "anapara sizindir"⁵⁸ şeklindeki ayetle de birlikte düşünüldüğünde burada faizin düşük oranlı veya yüksek oranlı olması konusunda bir ayırımın söz konusu edilmediği görülmektedir. Nitekim bu ayette yalnızca anapara sizindir buyrulmuş, az da olsa bir faize müsaade edilmemiştir.⁵⁹

Fazlurrahman'ın bir diğer iddiası cahiliye ribâsının yalnızca vade dolduğunda süreyi uzatmaya karşılık olduğu, başlangıçtaki fazlalığın ribâ olarak görülmediği şeklindeki görüşüdür. O bu konuda Reşîd Rızâ'nın görüşlerini benimsemiş görmektedir. Reşîd Rızâ'da borç verilirken ilk akitte şart koşulan fazlalığın ribâ olmadığını ifade etmiştir.⁶⁰ Bu görüş esasında, faizi paranın kirası olarak değerlendirmekle ilgilidir. İlk akitteki fazlalık, verilen borçtan istifade etmeye karşılık kira olarak düşünüldüğü için yasaklanan ribâ kapsamından çıkarılmaktadır. Böylece günümüz bankalarının verdiği faizli krediler meşrulaştırılmış olmaktadır. Bu görüşe dayanak olarak ileri sürülen Zeyd b. Eslem'den aktarılan cahiliye dönemindeki ribânın borcu uzatma karşılığında olduğunu anlatan hadiste, ilk baştaki borcun ne şekilde olduğu hakkında bilgi yoktur. Fazlurrahman cahiliye toplumu gibi bir toplumda hiçbir fazlalık almadan borç verilemeyeceğini ileri sürse de bu görüşü çok tutarlı değildir. Zira insanların akrabaları, arkadaşları arasında yardımlaşma amaçlı herhangi bir fazlalık istemeden borç vermiş olmaları muhtemeldir. Bu konudaki tüm rivayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde cahiliye ribâsının mutlak surette, yalnızca Fazlurrahman'ın delil olarak kabul ettiği rivayette anlatıldığı şekilde olmadığı anlaşılmaktadır. Cahiliye döneminde ribâ borcun vadesinde ödenmemesi karşılığında ek vadeye

⁵⁵ Özsoy, *İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler*, 233

⁵⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdussened Hasan Yemame (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 6/50; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/431; Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", 83.

⁵⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Müesseset'ül-Muhtar, 1431/2010), "Musâkât", 99.

⁵⁸ Bakara 2/279.

⁵⁹ Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", 83.

⁶⁰ Muhammed Reşîd Rızâ, *er-Ribâ ve'l-muâmelât fi'l-İslâm* (Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Câmiât, 2007), 61.

karşılık şart koşulabildiği gibi ödünç işlemiyle eş zamanlı olarak da şart koşulmuştur.⁶¹

Fazlurrahman'ın ribe'l-fazlı reddeden görüşü öncelikle bu konudaki icma ile bağdaşmamaktadır. Diğer taraftan O, konuyla ilgili fıkhi içerikli tüm rivayetleri çelişkiler barındırdığı gerekçesiyle reddetmektedir. Fazlurrahman'ın çelişkili olduğunu ifade ettiği her hadisi ayrı ayrı değerlendirmek mümkündür. Fakat O'nun genel olarak muhtelifü'l-hadîs ilmine müracaat ederek çözüme kavuşturulabilecek bu konuda, hadisler arasında çelişki gibi görünen hususlara yönelik herhangi bir telif gayretine girmediğini, dahası kaynaklardaki bu yöndeki çabaları da tenkit ettiğini belirtmek gereklidir.

Sonuç

İslam dininde faiz konusunda kesin bir yasaklama söz konusudur. Bu yasak diğer yasaklardan çok daha sert bir dille ifade edilmiştir. Yasak oluşu hususunda farklı bir düşünce bulunmamakla beraber fıkhi literatüründe faiz konusu, çeşitli yönleriyle tartışma konusu edilegelmiştir. Genel olarak faizin illetinin ne olduğu sorusu etrafında şekillenen bu tartışmalar günümüzde farklı boyuta taşınmıştır. Günümüzdeki tartışmalar faiz konusundaki tartışmalı alanları genişletirken, faiz yasağını oldukça dar bir alana sıkıştırmaktadır. Söz konusu tartışmaların genel itibariyle Müslümanların kapitalist sistem karşısındaki aldıkları farklı tutumların bir göstergesi olduğu görülmektedir. Nitekim bu görüşlerin temelde, iktisadi alanda dünyayı hakimiyeti altına alan bu sistemin temelini oluşturan faizin artık kaçınılmaz bir gerçek olduğu, yasaklanan ribânın bugünkü faizden farklı olduğu fikrine dayandığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu görüşler günümüzdeki faizin artık kaçınılmaz olduğunu düşünerek onu ribâdan ayırmakta ve onu meşrulaştırmayı hedeflemektedir.

Fazlurrahman, günümüzdeki faizlerin kaldırılmasının mümkün olduğunu kabul etmekle birlikte bunun çok büyük bir hata olacağını düşünmektedir. O'na göre günümüzdeki faiz ve yasaklanan ribâ temelde çok farklı anlam ve içeriğe sahiptir. Kur'ân'da yasaklanan ribâ yalnızca vadesinde ödenemeyen borçların fahiş artış ile vadesinin uzatılmasında söz konusudur. Diğer yandan Fazlurrahman, kaynağı Hz. Peygamberin hadislerine dayanan faiz türünü kabul etmemektedir. Fazlurrahman'ın bu sonuca ulaşırken izlediği metod fıkhi ilkeler ışığında değerlendirildiğinde öncelikle tarihsel veriler kadar önemi haiz olmadığını belirttiği kıyas deliline başvurmayı reddetmektedir. Hakkında icma olan bir konuyu tartışmaya açmış olarak icma delilini de yok saymaktadır. Kendi görüşlerini belli birkaç hadise dayandırmakla birlikte, fıkhi hüküm bildiren tüm hadisleri belli çelişkiler içerdiğinden bahisle sonradan üretilmiş olarak niteleyerek, esasında sünnet delilini de bir kenara atmış olmaktadır. Şer'î hükümlerin kaynaklarından geriye kalan son delil olan kitap deliline başvurmakta ancak bunu da geniş bir yoruma tabi tutmaktadır. Netice itibariyle fıkhi ilkeler içerisinde kalmadan, günümüzde ekonomik kalkınma için zaruri olduğunu ifade ettiği faizi meşrulaştırarak, faiz yasağının dışında tutumaktadır.

⁶¹ Ali Rıza Gül, "İslâm'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (2017), 742

Kaynakça

- Abbas, Megan Brankley. "Between Western Academia and Pakistan: Fazlur Rahman and the Fight for Fusionism". *Modern Asian Studies* 51/3 (2017), 736-768.
- Abduh, Muhammed. *el-A'mâlü'l-kâmile*. nşr. Muhammed 'Imâre. 5 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1993.
- Bayındır, Servet. "Faizin Tanımı Meselesi". *İslam İktisadî Perspektifinden Faiz*. ed. Taha Eğri - Zeyneb Hafsa Orhan. 53-67. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Dalgın, Nihat. "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 77-110.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular 2: Ticaret Hayatımız*. Samsun: Etüt Yayınları, 2010.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Faiz (Ribâ) Araştırmaları*. çev. Yunus Araz. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Emad, H. Kahalil - Thomas, Abdulkader. "The Modern Debate Over Riba in Egypt". *Interest in Islamic Economics: Understanding Riba*. ed. Abdulkader Thomas. 68-94. Madison Ave, New York: Routledge, 2006.
- Erdem, Ekrem. "Kur'an'da Ribâ (Faiz) Ayetlerinin Kademeli Nüzülü ve Üslûbu: İslam'ın Ticaret, İnfak ve Finans Sistemi Üzerinden Bir İnceleme". *İslam İktisadî Perspektifinden Faiz*. ed. Taha Eğri - Zeyneb Hafsa Orhan. 1-51. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2005.
- Farooq, Mohammad Omer. "The Riba-Interest Equivalence: Is there an Ijma (consensus)?". *Transnational Dispute Management* 4/5 (2007).
- Gül, Ali Rıza. "İslâm'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (2017), 701. <https://doi.org/10.18505/cuid.307384>
- Haque, Ziaul - Kazmi, Aqdas Ali. "The Nature and Significance of the Medieval and Modern Interpretations of 'Riba'". *The Pakistan Development Review* 32/4 (1993), 933-946.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nîsâbüfî. *el-İcmâ'*. Amman - Re'sülence: Mektebetü'l-Furkân - Mektebetü Mekkete's-Sekâfiyye, 1420/1999.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 7. Basım, 2012.
- Kavak, Özgür. *Reşit Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Khan, Javed Ahmad. *The Modern Arab-Islamic Thoughts on Interest*. Aligarh: Aligarh Muslim University, Centre of West Asian Studies, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: Müesses'ül-Muhtar, 1431/2010.
- Orman, Sabri. "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz". *Para, Faiz ve İslam: Tartışmalı İlmî Toplantı*. 11-84. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Özsoy, İsmail. *İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Özsoy, İsmail, "Faiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/110-126. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Rahman, Fazlur. "Ribâ and Interest". çev. Mazheruddin Siddiqi. *Islamic Studies* 3/1 (1964), 1-43.
- Rahman, Fazlur. "Eyüb Han Döneminde Bazı İslâmî Meseleler". çev. Mevlüt Uyanık. *İslâmî Araştırmalar* 4/4 (1990), 301-310.
- Rahman, Fazlur. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın. İstanbul: Selçuk Yayınları, 3. Basım, 1993.
- Rahman, Fazlur. *Islamic Methodology in History*. Islamabad: Islamic Research Institute, 3. Basım, 1995.
- Rahman, Fazlur. *İslâmî Yenilenme Makaleler III*. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Rahman, Fazlur. *İslâmî Yenilenme Makaleler I*. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yay., 3. Basım, 2004.
- Rızâ, Muhammed Reşid. *er-Ribâ ve'l-muâmelât fi'l-İslâm*. Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Câmîât, 1428/2007.
- Sayı, Ali. "Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi". Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi. ed. Ahmet Tabakoğlu - İsmail Kurt. 19-37. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987.
- Siddiqi, Muhammad Nejatullah. *Riba, Bank Interest and the Rationale of its Prohibition*. New Delhi: Markazi Maktaba İslami Publ, 2005.
- Suâvi, Ali. "Fâiz Meselesi". *Ulûm Gazetesi* (1286[1869]), 266-276.
- Suharto, Ugi. "Riba and Interest in Islamic Finance: Semantic and Terminological Issue". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 11/1 (2018), 131-138.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Abdussened Hasan Yemame. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.
- Zaman, Muhammad Qasim. *Islam in Pakistan: A History*. Princeton: Princeton University Press, 2018.